

promjene u hrvatskom selu i časopis sociologija sela

vlado puljiz

pravni fakultet
sveučilišta u zagrebu,
zagreb, hrvatska

maja štambuk

institut za društvena
istraživanja
sveučilišta u zagrebu,
zagreb, hrvatska

primljeno studenoga 1992.

Časopis Sociologija sela izlazi neprekidno trideset godina. Povod je to da se objavi tridesetgodišnja bibliografija časopisa. Ovaj tekst prethodi bibliografiji i u njemu dva urednika, jedan nekadašnji a drugi sadašnji, ukratko opisuju promjene i faze u razvitku koje je hrvatsko selo i privatna poljoprivreda prošlo u protekla tri desetljeća, a što se može rekonstruirati kroz tekstove objavljene u Sociologiji sela.

U to vrijeme selo je doživjelo i preživjelo raspad agrarnog društva (pedesete i šezdesete godine), zatim je uspostavilo jednu novu ravnotežu u sve mnogostrukijim i jačim odnosima s gradom (sedamdesete i osamdesete), da bi se (krajem osamdesetih i početkom devedesetih) konačno pojavila jedna nova dinamika u hrvatskom selu: pojavljuju se, još rijetko, moderna obiteljska poljoprivredna gospodarstva, prodiru novi oblici poduzetništva i noviji načini korištenja ruralnog prostora.

Rat, koji je posebice bio nemilosrdan prema selu i seoskom pučanstvu, nameće nove teme: pustošenja, zločine, iseljavanje, prognaništvo, povratak, obnovu.

aktualna tema

207

(3/4)

30

207 - 212

(1992)

sociologija sela

30

(3/4)

207 - 212

(1992)

aktualna tema

207

(3/4)

30

207 - 212

→ Dva su razloga za izdavanje ovoga pomalo neuobičajenog broja. Jedan je objavljivanje tridesetgodišnje bibliografije časopisa SOCIOLOGIJA SELA, poznatog naročito u krugu stručnjaka i znanstvenika koji se bave selom i poljoprivredom. Drugi je razlog što nam se povijesnost vremena u kojem obilježavamo tu obljetnicu čini pravim trenutkom da se osvrnemo na to kako su se promjene na selu i poljoprivredi u pojedinim razdobljima odrazile u časopisu: na teme, njihov prikaz i zastupljenost.

časopis

Trideset godina neprekidnog izlaženja jednog časopisa, osobito kad se radi o znanstvenoj disciplini kakva je ruralna sociologija, podatak je koji i u svjetskim razmjerima nešto znači i stoga zaslužuje, barem prigodno, malo više društvene pažnje. Najpoznatiji europski časopis za ruralnu sociologiju - glasilo Europskog udruženja za ruralnu sociologiju -

Sociologia ruralis, "star" je 33 godine, francuski časopis **Economie rurale**, koji objavljuje i ruralnosociološki članke, izlazi od 1950, zatim, također francuski časopis, **Etudes rurales**, koji je bliži socijalnoj antropologiji, izlazi od 1961. Na Europskom istoku izlazio je u Poljskoj od 1957. časopis za selo popularnijeg karaktera pod nazivom **Wies Wspolczesna**, no ugasio se. Najstariji je američki časopis **Rural Sociology** koja izlazi od 1936. Sociološki interes za selo u nas bio je, dakle, relativno rano probuđen, oblikovao se i oslanjao, kao i drugdje, na povijesna, etnološka, geografska, opća sociološka i druga istraživanja i iskustva. S vremenom ruralna sociologija izrasla je u samostalnu znanstvenu disciplinu, okruženu srodnim disciplinama s kojima se dobro slaže i uz pomoć kojih pomiče vlastite granice i otvara nove smjerove razvitka.

časopis i domovinski rat

Samo su rijetki, rekli bismo bili zloguki proroci, i mogli zamisliti rat u Hrvatskoj i sva stradanja, raseljavanja, rušenja, ništenja koja je donio. Ruralna područja bila su najizloženija i najviše su stradala u ovom ratu. Dugotrajna depopulacija, gospodarska zapuštenost i nerazvijenost većeg dijela ruralnog područja učinile su selo i ranjivijim i neotpornijim nego što je trebalo. Dakle, o obnovi i revitalizaciji sela u svakom pogledu, posebice o njezinom socijalnom, demografskom, gospodarskom aspektu, o seoskoj naseljskoj mreži u uvjetima novih međudržavnih granica, o novoj valorizaciji seoskog prostora, položaju poljoprivrede u životu seoskih obitelji i o drugim promjenama nužnim za zaustavljanje stagnacije (često i nazadovanja) i početak prosperiteta seoskog stanovništva i gospodarstva, bilo je i inače vrijeme progovoriti. No, projahali su barbari i ovaj dugo iščekivani početak za neko vrijeme odgodili. I dok susjedna Europa već petnaestak godina bere rezultate svoje poticajne politike prema ruralnim zonama, naročito onima s lošijim uvjetima za razvitak, dok prati, i sama začuđena ali ponosna, kako ruralna područja bilježe porast stanovništva i gospodarski napredak, dotle mi gledamo kako se dugotrajna zapuštenost, zanemarenost, devastacija golemih hrvatskih prostora kombinira s protjerivanjem preostalog pučanstva, razaranjima i stambenih i gospodarskih i komunikacijskih zdanja, uništavanjem poljoprivrednog zemljišta, nasada, stočnog fonda, vrijednih ekosustava itd.

Hrvatsko selo ovih godina na velikoj je prekretnici. U broju 1/2 (1992) SOCIOLOGIJE SELA nalaze se naznake moguće budućnosti hrvatskoga ruralnog prostora. U ovom broju dajemo bibliografski vodič našega ruralnog nasljeđa.

časopis i promjene u selu i poljoprivredi

SOCIOLOGIJA SELA, osim rata, sve je ove, kao i ostale promjene u hrvatskom selu vidjela i predvidjela, istraživala i bilježila.

Prvi projekti iz ruralne sociologije u Hrvatskoj izvode se 1962, dakle ranih šezdesetih, kad je opća politika proglasila tzv. društveno vlasništvo jedinim poželjnim oblikom vlasništva, a sve primijenjene, sektorske politike operacionalizirale su taj postulat i poduzimale su mjere da ga što brže dostignu. Malo zatim pojavljuje se i časopis SOCIOLOGIJA SELA (1963).

Međutim, širenje društvenih površina u poljoprivredi pokazalo se vrlo nerealnim. Seljaštvo se grčevito borilo za svoj komad zemlje, pristalo je (izvana) da ga ne povećava i da egzistenciju svoje obitelji potraži izvan obiteljskog posjeda najčešće u nepoljoprivredi,

najčešće u nepoljoprivredi, najčešće u gradu, a često i izvan domovine. Ali, zadržavao je svoj komad zemlje. Ruralni sociolozi, a to se vidi na stranicama ovog časopisa, brzo su uvidjeli stvarno stanje u selu i nesklad socijalističkih utopijskih projekata s onim što se događalo.

Razdoblje je to kada započinju djelovati, odnosno postaju sve očigledniji, učinci mnogih modernizacijskih procesa u hrvatskom društvu. Industrijalizacija je već uvelike odvela mlađe, obrazovanije djelatno stanovništvo. Proces deagrarizacije zahvatio je hrvatsko selo brzinom nepoznatom u europskim sredinama, a tako i proces urbanizacije, mjerimo li ga povećanjem urbanoga stanovništva u odnosu na ruralno. Urbanizacijski val postepeno ulazi u selo prije svega preko osnovnih infrastrukturnih objekata, ali još treba čekati na neke druge, društvene učinke urbanizacije. To je zapravo razdoblje gospodarskoga, socijalnog i kulturnog osiromašenja sela, njegove dekompozicije, pojednostavljenja njegove socijalne strukture i organizacije, slabljenja socijalne dinamike. U to vrijeme grad misli da je pametniji, ljepši, produktivniji i da samo on zna što je dobro za selo i njegovo stanovništvo. Država, koja preferira grad odlučila je, eto, da seljak ne smije imati traktor. U času kad je dopustila da ipak može kupiti rabljeni traktor, započinje novo razdoblje u životu sela.

Postepena decentralizacija industrije omogućava dijelu seoskoga radnoaktivnog stanovništva da se zaposli u nepoljoprivredi i ostane u selu, na obiteljskom gospodarstvu. Tada se sve više pojavljuju seljaci-radnici i domaćinstva sa više izvora prihoda što ih neprecizno zovemo mješovitima. Spoj poljoprivrednoga i nepoljoprivrednog dohotka izazvao je važne posljedice u selu: usporio je proces deagrarizacije i smanjio odljev stanovništva. U demografskom pogledu, dakle, seljaci-radnici postali su stabilizacijskim čimbenikom. No za velika područja ruralne Hrvatske proces je kasnio, jer su depopulacijski tokovi, izazvani mnogim razlozima, uzeli toliko maha da je obnavljanje stanovništva i gospodarskih djelatnosti vlastitim snagama, bez pomoći zajednice, postalo nemoguće. Neravnomjerni raspored stanovništva u prostoru stvara osnovicu za neravnomjerni razvitak. U tim prostorima poljoprivrednu proizvodnju dobro preuzimaju žene, manje snažne i slabije obučene za taj težak posao, pa i poljoprivreda nazaduje. Zapušta se vrijedan nacionalni prostor, a demografska recesija obuhvaća već tri četvrtine ukupnoga hrvatskog tla na kojem živi polovina hrvatskog stanovništva. Migracijski pravci i dalje vode iz sela prema gradovima. A sve dotle dok ne započne stabilizacija pučanstva u ruralnim područjima put se prema modernom selu odgađa.

Društveno-gospodarska kriza s kraja sedamdesetih i početka osamdesetih pogodila je naročito dio gradskog, odnosno industrijskog stanovništva, i usporila buduće promjene. Učvršćuje se mješoviti tip privređivanja u selu. Multiaktivnost se širi, osobito na manjim poljoprivrednim posjedima, koja bi se inače ugasila da nisu pronašla nepoljoprivredni izvor prihoda. Uostalom, pluriaktivnost je gotovo uvijek odgovor na određenu gospodarsku krizu - lokalnu ili globalnu, sektorsku ili opću.

Veze između sela i grada višeznačne su i promjenljive su jačine i prirode. Razlikuju se i s obzirom na udaljenost od grada. Ruralnosociološka istraživanja pokazuju da teza o poništavanju razlika između sela i grada nema oslonca u praksi, a ni heurističke vrijednosti. Selo i grad kao omeđeni prostori življenja i rada, ponekad udaljeni, ponekad blizi i povezani, nekad više nekad manje potrebni jedan drugome, svaki na svoj način samosvojan i samosvjestan, specifična su područja s vlastitom ekskluzivnošću i različitošću bez obzira na globalnost velikih društvenih procesa kojima je imanentno obilježje da sve

unificiraju. Upravo seljačka seoska sastavnica snagom svog kolektivnog pamćenja održava vrlo živom lokalnu tradiciju, pa seljake zato i smatramo, kolikogod se smanjio njihov broj, još uvijek osnovicom seoskog društva.

časopis i faze u razvitku hrvatskog sela

Uspostavimo sada najavljenju paralelu između SOCIOLOGIJE SELA i promjena u hrvatskom selu s pomoću kronološkog pristupa. Svaki je časopis osnovna slika, kristalizacija dostignuća jedne discipline. Takvu ulogu imao je i časopis SOCIOLOGIJA SELA u protekla tri desetljeća. On je osvjetljavao procese na selu i osvještivao javnost o posljedicama tih promjena.

a) raspad agrarnog društva i procesi preobrazbe sela

Stanje u selu. Riječ je o pedesetim i šezdesetim godinama. Na djelu je široka industrijalizacija. Vlada "mit tvorničkog dimnjaka". U poljoprivredi se provodi proces podružtvovljavanja. Imamo koncept dualnog društva: urbano-industrijskog i ruralno-agrarnog. Jedno se promovira (materijalno i vrijednosno), a drugo potiskuje. Sve je veći prijelaz iz poljoprivrede u nepoljoprivredu, iz sela u grad. Uslijed masovnog zapošljavanja stvara se nova agrarna struktura, koju otkriva popis poljoprivrede 1960.

Časopis. U časopisu nalazimo meritorne analize nove slike sela. Mnogo je riječi o četveročlanjoj strukturi gospodarstava (poljoprivredna, mješovita, nepoljoprivredna i staračka), o deagrarizaciji, o okrenutosti mladih prema gradu, o elementima urbane kulture u seoskom području. Glavna tema jest nova struktura sela i trendovi promjena. Ključna je riječ *promjene*.

b) nova ravnoteža: interpenetracija sela i grada

Stanje u selu. Radi se o sedamdesetim i osamdesetim godinama. U prvom su planu posljedice distribucije urbanih i industrijskih tekovina u selo. Radi se o elektrifikaciji, sredstvima komuniciranja, bijeloj revoluciji u domaćinstvima, prometnoj integraciji. Na djelu je mehanizacija poljoprivrednih gospodarstava koja seoska gospodarstva unekoliko stabilizira, ali istovremeno unosi u njih elemente reprodukcije ekonomije (input-output). Učvršćuju se mješovita gospodarstva kao dominantan model. Ona djeluju kao amortizer u nastupajućoj gospodarskoj krizi. Unatoč trendovima urbanizacije, velik broj seoskih naselja zahvaća depopulacija. To su ona naselja izvan dosega urbano-industrijskih gravitacija unutar kojih se distribuiraju elementi novog progressa.

Časopis. Glavne teme u skladu su s promjenama u agraru i na selu. Socijalna reprodukcija (utjecaj deagrarizacije na sudbinu gospodarstva), inovacije (naročito u gospodarstvu), mješovita gospodarstva.

c) nova dinamika u selu: moderna obiteljska gospodarstva, korištenje ruralnog prostora, redistribucija stanovništva

Stanje u selu. Kraj osamdesetih i početak devedesetih godina. Postepeno izrasta obiteljska poljoprivreda. Revalorizira se poljoprivredno zanimanje. Javlja se sloj dinamičnih, obrazovanih poljoprivrednika. Nova agrarna politika priznaje ih kao poticatelje napretka.

Ekolozijska revolucija dovodi do revalorizacije ruralnog prostora. U znatnijem opsegu sve su očitiije i druge uporabe prostora (vikendice, turizam). Ponovno se naglašava problem depopulacije. Rat nameće nove teme o selu: pustošenja, zločini, iseljavanje, prognaništvo, povratak, obnova.

Časopis. Pojavljuju se nove teme, posebice ekolozijske, ali se zadržavaju i naglašavaju stare, npr. depopulacijske. U to ulaze i teme vezane uz posljedice domovinskog rata. Obiteljska poljoprivreda, nova agrarna struktura i diferencijacije u selu te drugi aspekti ruralnog razvitka ostaju velike teme koje treba obraditi u istraživanjima, dakle i u časopisu.

Još o časopisu

O svim spomenutim temama, a ima ih mnogo nespomenutih, pisalo se u ovih trideset godišta SOCIOLOGIJE SELA. Dakako, o nekima se i nije pisalo i njih tek treba istraživati.

U časopisu su originalnim priložima surađivali najveći europski ruralni sociolozi, primjerice Corrado Barberis, Boguslaw Galesky, Henri Mendras, Theodor Bergmann, Marcel Jollivet, Emile Sicard, zatim mnogi autori iz bivše Jugoslavije. Spominjemo Slovence s kojima suradnja nije prekinuta, prije svega Matiju Goloba, Anu Barbič i Zdravka Mlinara.

Naši su autori, okupljeni oko projekata Radne grupe za sociologiju sela i časopisa, sudjelovali na međunarodnim konferencijama, objavljivali u inozemnim časopisima i drugim publikacijama, članovi su Europskog udruženja ruralnih sociologa. I uvijek je naš časopis bio vrlo vrijedna i za svijet značajna referenca.

U časopisu imamo i dvije povremene rubrike. Jedna je **Iz naše ruralne prošlosti** kroz koju možemo zaviriti u malo dalju povijest sela. Druga je **Naš prijevod** u kojoj smo nastojali objavljivati članke najznačajnijih svjetskih ruralnih sociologa ili rezultate važnijih ruralnosociolozijskih istraživanja. Imali smo i drugih planova i većih ambicija, ali ih nismo uspjeli ostvariti. Primjerice, dosad je objavljeno tek jedno međunarodno izdanje časopisa **Yugoslav village 1972**, iako smo planirali da ih bude više.

Ovo je bio pogled na tridesetogodišnju povijest hrvatskog sela u tekstovima objavljenima u SOCIOLOGIJI SELA, pogled vjerojatno subjektivniji nego što se očekuje u ovakvim prigodama (ali možda ovakve prigode i trpe malo subjektivniji ton). U toj našoj subjektivnosti podržava nas jedan objektivni pokazatelj o vrijednosti SOCIOLOGIJE SELA u svjetskim razmjerima. Naime pretraživanje najveće svjetske baze podataka DIALOG JOURNAL NAME FINDER što je obavio Institut informacijskih znanosti ujesen 1992, pokazuje da je naš časopis upisan u sljedeće baze: SOCIOLOGICAL ABSTRACTS (654 rekorda), CAB ABSTRACTS (170 rekorda), AGRICOLA (67 rekorda), GEOBASE (17 rekorda), WORLD TRANSLATION INDEX (1 rekord) ili ukupno 910 rekorda.

Podatak je to koji obvezuje uredništvo, suradnike i zainteresiranu znanstvenu i političku javnost. Nas, zna se kako, a vas kako koga: naše suradnike da i dalje istražuju i pišu, znanstvenu politiku da nam osigura uvjete za neprekidno izlaženje, a državna tijela, ponajprije ministarstva i institucije koje se bave razvitkom sela i poljoprivrede, da u ruralnim i drugim sociolozima i ostalim društvenim istraživačima prepoznaju korisne i vrijedne suradnike; institucije i pojedince pak koji se bave sociolozijskim i srodnim istraživanjima pozivamo na suradnju. Inače, svima hvala na dosadašnjoj suradnji i potpori.

vlado puljiz

maja štambuk

changes in the croatian village
and the periodical sociologija
sela

summary

The periodical **Sociologija sela** has been coming out continuously for thirty years, and we use this occasion to publish its thirty-year bibliography. This article is an introduction to the bibliography and in it two editors, a former editor and the present editor, give a short description of the changes and phases in the development of the Croatian village and private agriculture in the past three decades, as reconstructed through texts published in **Sociologija sela**. In that period the village went through and survived the disintegration of the agrarian society (the fifties and sixties); after that it established a new balance through the increasingly varied and closer relations with the town (seventies and eighties); and finally (end of the eighties and beginning of the nineties) a new phase is starting in the Croatian village: modern family farms have begun to develop, although they are still rare, new forms of entrepreneurship are emerging and a more modern way of using rural areas.

The war, which was especially merciless towards the village and the rural population, dictates new themes: destruction, crime, flight, life in displacement, return, renewal. ■

transformation of the espace rural
croate et la revue "sociologie
rurale"

résumé

La revue "**Sociologie rurale**" paraît sans interruption depuis trente ans. Pour ce trentième anniversaire, la rédaction a décidé de publier une bibliographie trentenaire de la revue. Dans le texte qui précède la bibliographie, deux rédacteurs, l'actuel et l'ancien, donnent un bref aperçu des différentes transformations qu'ont subi le développement de l'espace rural croate et l'agriculture des exploitations privées pendant les trois dernières décennies et qu'il est possible de retracer à travers les textes publiés dans la revue "**Sociologie rurale**".

Pendant cette période-là, le village croate a d'abord vu se désagréger la société agricole (années cinquante et soixante), a établi ensuite un nouvel équilibre de rapports toujours plus complexes et plus étroits avec la ville (années soixante-dix et quatre-vingt), pour atteindre (vers la fin des années quatre-vingt et début quatre-vingt-dix) une nouvelle dynamique: apparaissent, encore rares, des exploitations agricoles familiales modernes et de nouvelles formes d'exploitation de l'espace rural s'installent.

La guerre, particulièrement cruelle dans les campagnes et envers la population rurale, impose que de nouveaux sujets soient traités: dévastation, crimes, émigration, réfugiés, retour au foyer, reconstruction. ■